

Egy udvar története

Philip Mansel:
The Court of France, 1789-1830.
 Cambridge University Press,
 Cambridge, 1991.

Az újkori francia királyi udvar története már számos kultúrtörténész számára biztosított igen eredményes kutatási témát. Szinte közhelyszámba megy az a kijelentés, hogy a versailles-i udvar az egész európai kontinensre kiterjedő modern viselkedési kultúra legjelentősebb forrása volt. Norbert Elias szavaival élve az udvari társadalom különleges helyzeténél fogva az egész társadalom számára meghatározó modellt alkotott. (Norbert Elias: *La dynamique de l'Occident. Paris, 1990. 219.*) Ennek köszönhetően alakultak ki az „udvarias” viselkedés írott és íratlan szabályai, amelyek a modern társadalmi érintkezés elengedhetetlen feltételévé váltak. De nemcsak a nyugati civilizáció szociogenezisének megértéséhez nyújt segítséget a francia udvar vizsgálata, hanem politikátörténeti szempontból is tanulságos lehet. A kiterjedt memoáriróadalom és a gazdag levéltári forrásanyag a téma kutatói számára valóságos aranybányát jelentenek.

Ez a meghökkentően gazdag írásos emléktanyag kel életre Philip Mansel többéves könyvtári és levéltári kutatásainak eredményeképpen e könyv lapjain. A szerző már korábban publikált művei is elsősorban erre a témára irányultak: Louis XVIII (1981); Pillars of Monarchy: Royal Guards in History (1984); The Eagle in Splen-

dour: Napoleon I and his Court (1987). A választott periódus szintén igen figyelemreméltó: az *ancien régime* bukásától a forradalom időszakán és a napóleoni koron át a Restauráció bukásáig terjed. E korszak egyike a francia történelem legmeghatározóbb időszakainak, amelynek értékelése a mai napig igen szenvedélyes viták forrása. Törésvonalat okozott-e a francia társadalmi fejlődésben avagy éppenhogy egyfajta kontinuitást? Rendszerváltást vagy elitváltást? Ezek a kérdések már több mint száz éve foglalkoztatnak neves kutatókat, mint például Alexis Tocqueville vagy Francois Furet. A vaslogikával rendszerezett könyvben számos ezekhez hasonló kérdésre kapunk konkrét adatokkal alátámasztott választ.

Mansel kimutatja azt, hogy a királyi udvar kiadásai XVI. Lajos uralkodása alatt jelentősen csökkentek: az 1786-os 37 650 000 £-ról 1788-ban 31 650 000 £-ra. Mindemellett persze még mindig Európa legfényűzőbb udvara maradt a francia, de számos téren egyszerűbbé vált. Legfőbb feladata az ún. udvari arisztokrácia kialakítása, vagyis a nemesség felső részének „domesztikálásával” a királyi hatalom megszilárdítása volt. Az udvar gyengülésével a forradalom eszméi igen komoly visszhangra találtak az udvari nemesség egy részének körében. Ez a tény bizonyítani látszik azt a tézist, hogy a francia forradalom lényegében az *ancien régime* terméke volt.

A forradalom alatt az udvar átköltözött Versailles-ból a párizsi Tuileries-be. Noha itt is megőrizte eddigi

funkcióját és merev szabályait, az udvari élet eléggé beszűkült. Ennek egyik oka az udvari clit folyamatos emigrációja volt, másrészt pedig az udvarba járás és a királyi családdal való kapcsolattartás gyakran a forradalmárok gyanakvását is felkeltette. De a forradalom első éveiben még úgy tűnt, hogy a királyi udvar teljesen összegegyeztethető a minden nemzetek fölötti francia büszkeséggel megáldott forradalmárok célkitűzéseivel. Az udvar ugyanis éppen a nemzet nagyságának egyik legkifejezőbb szimbóluma volt. XVI. Lajos udvari politikáját azonban egyre több hiba jellemezte. A király nem bízott az udvari clit hűségében és nehéz helyzetekben gyakran inkább a kormányzati szervekhez fordult, mintsem az udvari méltóságokhoz. Ezzel igen fontos politikai fegyvert veszített el, ami döntően hozzájárult elszigetelődéséhez, majd pedig politikai pályafutásának tragikus végéhez.

A monarchia bukásával (1792) a királyi udvar tetemes anyagi veszteséget szenvedett. A királyi rezidenciák gyakran váltak a csőcselék pusztításának és atrocitásainak célpontjaivá. De a királyi család bebörtönzésével még nem szűnt meg teljesen az udvari élet. A Temple börtönében élő XVI. Lajost továbbra is korábbi inasai szolgálták ki, és az uralkodó családja igyekezett betartani a megszokott napirendet. A Mansel által végzett többéves francia levéltári kutatások igen sok meglepetést nyújthatnak az olvasónak. Érdekes jelenség volt például az udvari személyzet beolvadása a párizsi lakosságba. A szerző végigköveti több, az udvari személyzethez tartozó személy pályafutását. Meglepően sokan támogatták közülük a forradalmat, mások

pedig a túlélésre rendezkedtek be, bízva a jobb idők eljövételében.

A királyi udvar továbbélésének másik színtere az emigrációban keresendő. A koblenzi, a mittauai és a hartwelli emigráns udvarokban a Bourbon trónörökösök leghűségesebb híveiből tudatosan építették ki a későbbi restaurációs udvarok prototípusát. Az emigráció állandó pénzhánya miatt az udvar jelentősen leszűkült, és az udvaroncok jó része tényleges szolgává alakult át. A szolgálat azonban – hasonlóan az osztrák és orosz udvarokéhoz – a társadalmi felemelkedés és érvényesülés meghatározó legitimációs elvévé vált. Korábban ugyanis a francia udvarban a születés legitimációs elvét tartották meghatározónak. Az angliai emigráció éve alatt újraéledt az udvari társasági élet azon jellegzetes franciás jellege is, amely korábban egész Európában csodálatot keltett. Ismét kialakultak a királyi család tagjai számára fenntartott külön udvartartások, persze az udvari klikkekkel és intrikákkal együtt.

Az udvar iránti nosztalgia természetesen nemcsak az emigrációt érintette, hanem Franciaországban is érezhető volt. Már a Direktórium idején megfigyelhető a hajdani udvar árnyéka az új politikai elit Bourbonokat utánzó viselkedésében. Rezidenciájuk, fogadásai és szórakozásai egyre jobban felidéztek a régi udvar dicsőségét, amely iránt a köznép körében is egyre nagyobb szimpátia nyilvánult meg. Bonaparte Napóleon egyeduralkodó szenvedélye így igen kedvező terepet talált, amit a jó politikai érzékkel rendelkező és igen ambiciózus korzikai ki is használt.

Napóleon nemcsak szerette a fényűző udvart, hanem fölismerete, hogy

azzal hatékony politikai fegyverként is lehet élni. Az első időszakban előszeretettel használta a Bourbonoktól „örökölt” udvari berendezést, majd a sikeres első konzul hozzálatott a saját ízlésének megfelelő udvar kiépítéséhez. Nagyszabású megrendeléssel sikerült feléleszteni azokat a forradalom által kihalásra ítélt műhelyeket, amelyek a francia luxusipart valaha a világ élvonalába emelték. Mivel tisztában volt az emigráció politikai aspirációival, 1804-ben saját maga foglalta el az ország trónját, császárrá koronáztatva magát. Az udvari arisztokrácia sorában megtalálhatjuk a régi elit számos tagját is. Ségur gróf például, a legismertebb udvari nemes és fő ceremóniamester (*grand maître des cérémonies*), XVI. Lajos híres hadügyminiszterének fia volt. Napoléon tökéletes kormányzati apparátussá fejlesztette udvarát. Az államtitkári rendszer, amelynek élén Maret bassanoi herceg – Batsányi János kufsteini rabtársa – állott, a császári udvar fontos részét képezte. Az udvartartás a napóleoni központosítás és kormányzati ellenőrzés legfontosabb színtere volt.

Napoléon udvarát az újonnan elfoglalt országok elitjeinek bevonásával igyekezett nemzetközivé tenni. Az Itália királya címével járó külön udvartartást egyébként is fenntartotta olaszországi látogatásai alkalmára. A császár uralkodása idején a katonai szellem igen nagy hatást gyakorolt az udvari életre. Akárcsak Napoléon, az udvaroncok jó része is katonai egyenruhát viselt az udvari rendezvényeken. Ugyanakkor az udvari személyzet részben leegyszerűsödött. Eltűntek az *ancien régime* korára jellemző inasok és szolgák hadai, és a szolgálat szervezése terén is történtek racionalizáló lépések. A leg-

nagyobb különbség az volt a két udvartípus között – állítja a szerző –, hogy a Bourbonok udvara elsősorban a nemesség számára volt fenntartva, a napóleoni udvar ezzel szemben nyitva állt a nem nemesek előtt is. Hozzá kell azonban azt is tenni, hogy a császár uralkodása alatt a nemesség aránya az udvarban folyamatosan nőtt, s megfigyelhetjük XVI. Lajos udvara számos tagjának, illetve azok leszármazottainak visszaszivárgását is. A legszembetűnőbb személyi összefüggésekre a két udvar között az ún. technikai személyzet összetételének vizsgálata során derült fény. Mansel kiváló szakmai érzékkel szólaltatja meg az Archives Nationales forrásait és igen szemléletes példákön keresztül vonultatja fel a két udvar gyakorlatilag azonos társadalmi, sőt azonos családi eredetű szolgálóját.

A szerző hangsúlyozza, hogy a császári udvar legfontosabb funkciója a hatalom megszilárdítása volt. Hasonlóan más katonauralkodókhoz, az udvarban akarta egyesíteni dinasztiájának hatalmát. A Bourbonokkal ellentétben nem volt hajlandó elismerni semmiféle más politikai intézmény, mint például a parlamentek vagy a Nemzetgyűlés hatalmát. Erős akarata gyakran a katonákra jellemző durvasággal párosult, amit sokan nehezen tudtak elviselni. Ezért az udvarban igen rossz volt az általános közérzet, és sok udvari méltóság került a császár társaságát, vagy ha tehetette, az egész udvart. Csak kevesen érezték otthonosan magukat ebben a feszült atmoszférájú közegben. Közük tartozott Narbonne grófja, aki 1809-ben a „Győr katonai kormányzója” (*Gouverneur de Raab*) címet is viselte. Napoléon viselkedése nagyban hozzájárult ahhoz,

hogy 1814-es politikai bukásakor közvetlen környezetének jelentős része állt XVIII. Lajos szolgálatába.

Az első restaurációs udvar igyekezett feltámasztani a hajdani versailles-i udvar hangulatát. A Tuileries palota ismét megtelt az udvaroncok tömegével, s folyosóit betöltötte a lakomák illata. Napóleon egyszemélyű udvara átadta a helyét a Bourbonok családi udvarának. Az udvari méltóságok jelentős befolyással rendelkeztek, a Bourbonok nagy hangsúlyt fektettek pártfogoltjaik érdekeinek védelmére. Bár a szállóige szerint semmit nem tanultak és semmit nem felejtettek, ez udvartartásuk kialakítására nem igazán érvényes. A napóleoni udvar személyzetének igen jelentős részét ugyanis gyakorlatilag változatlanul átvették szolgálatukba. XVIII. Lajos szerint Napóleon „jó házmesterként” megőrizte számára az egykori királyi palotákat. Az uralkodó egyébként kifejezetten kedvelte az „empire” stílust és egészen 1822-ig Napóleon trónját használta. A ceremóniák egy része is napóleoni maradt. A király tervei között szerepelt, hogy évente hat hónapot Versailles-ban töltsön. Ezzel valószínűleg az *ancien régime*-hez való visszatérést szeretne volna hangsúlyozni. Mansel megállapítása szerint XVIII. Lajos udvara XVI. Lajos, az emigráció és Napóleon udvarának sajátos elegyét alkotta. Napóleon a híres száz nap alatt is nagy érdeklődést mutatott a királyi udvar élete iránt. Egyébként is számos közös vonás állapítható meg Napóleon és a restauráció politikai rendszere között: mindkettő elitista és arisztokratikus volt, és mindkettő igen nagy jelentőséget tanúsított az udvar és az arisztokrácia politikai presztízszenvelő szerepének.

A restauráció második korszaka idején – részben a bonapartizmus fenyegető veszélyével szemben, részben pedig az udvarszervezet korszerűsítése érdekében – számos reformot vezettek be. Elsősorban az ultraroyalista udvari párt megtörése és számos liberális intézkedés, mint például az 1817-es választójogi törvény sorolható ide. A minél szélesebb politikai platform kialakítása érdekében az uralkodó igyekezett megnyerni a volt napóleoni elitet és a nagypolgárság egy részét is. Az udvari reformok elsősorban racionalizáló jellegűek voltak. Számos haszontalan és nevetséges tisztséget – mint például a „széktologatókét” (*pousse-fauteuil*) – megszüntettek, míg másokat összevontak. A szolgák száma is radikálisan csökkent. A napóleoni udvar mintájára bevezették az udvari egyenruhát, melynek színe a beosztástól függően más-más volt. Az udvari fogadások kiterjesztésével demokratikusabbá vált a francia politikai élet fontos szférája. A Balzac regényeiből jól ismert udvari arisztokrácia ekkor egészült ki a pénzarisztokrácia tagjaival. A kizárólag nemesekből álló hajdani udvar helyett a gazdasági és politikai viszonyokat igen reálisan értékelő, tekintélyuralmi alapon álló érdekszövetség alakult ki. Az udvaroncok érdekei közelebb álltak a párizsi bankarisztokráciához, mint az ultraroyalista kormányhoz. Így végérvényesen elkülönült a politikai élet két fontos tényezője. Az udvar kiszélesedésével Párizs valóságos udvari várossá változott és hatása kisugárzott az egész világra. Számos európai uralkodó vette át a francia udvari modellt. A bajor király apródjait a Versailles-i apródiskolába járatta, a nápolyi és szárd királyok, az orosz cár is a francia cse-

mónia szerint szervezték fogadásait. Sőt a washingtoni Fehér Házba is a francia udvari asztalosműhelyek szállították a bútorok egy részét. Valószínűleg az sem véletlen, hogy I. Pedro brazil császár is elsősorban X. Károly udvari etikettjét tanulmányozta 1828-ban. A francia királyi udvar ismét a legtündöklőbb és legbefolyásosabb európai udvarrá vált.

A könyv egyik külön kiemelendő érdeme az udvari költségvetéseknek alapos táblázatokkal illusztrált összehasonlító elemzése. Ebből kiderül, hogy a legnehezebb anyagi helyzetben XVI. Lajos udvara volt. De még a szerencsétlen sorsú uralkodónak is milliók álltak a rendelkezésére, ha a szükség azt kívánta. Példa erre a varencsesi szökés idején mozgósított jelentős anyagi erőforrás. Napóleon ennél sokkal szilárdabb pénzügyi helyzettel számolhatott. Ennek egyik oka az volt, hogy a császár családtagjai más országokban uralkodtak, így nem a francia állami költségvetést terheltek. A restauráció udvarát a bőkezű, de nem pazarló gazdálkodás jellemezte. A luxuskiadások jóval kisebb arányt képviseltek, mint XVI. Lajos udvarában, de igen nagyszámúnak tekinthető a király költségén élősködő udvaroncok hada.

A szerző összegzősképpen megállapítja, hogy amíg XVI. Lajos el-

mulasztotta az udvart politikai fegyverként felhasználni, addig Napóleon annak túldimenzionálásával a másik végletbe esett. XVIII. Lajos és X. Károly udvarai a megelőző udvari rendszerek szerencsés keverékének minősíthetők. A Lajos Fülöp névvel fémjelzett ún. Júliusi Monarchia egyik legvégzetesebb hibája éppen az volt Mansel véleménye szerint, hogy elhanyagolta az udvar szerepét, amellyel pedig politikai tekintélyét megalapozhatta volna.

Philip Mansel könyve jelentős előrelépés a francia királyi udvar kutatása területén. Noha számos munka megjelent már erről a témáról, ehhez hasonlóan alapos vállalkozásra ezidáig nem került sor. A vizsgált időszak kiválasztása különösen tanulságos, hiszen a sokat emlegetett Alexis de Tocqueville névéhez fűződő kontinuitásmélet egyik látványos bizonyítékát szolgáltatja a francia társadalom legfelső rétegének példáján keresztül. Öröndetes, hogy Mansel továbbra is bchatóan kíván foglalkozni a témával, hiszen 1995 óta a Londonban működő *Society for Court Studies* vezetőjeként működik.

Tóth Ferenc